
ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПИСЕМНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЗАСОБАМИ РЕДАГУВАННЯ

УДК 81'271.14

П.П. КУЛЯС
канд. історичних наук

ОЗНАКИ ЛІНГВОЦИДУ

У статті описані напрямки політики лінгвоциду, наслідки дискредитації української мови та її насильницького «зросійщення».

Ключові слова: лінгвоцид, мовний конфлікт, політизація мовних процесів, суржик, процеси калькування.

У навчальному процесі на факультетах і відділеннях української філології, журналістики, видавничої справи та редагування при вивченні проблем культури української мови, екології мови, боротьби з суржилом важливо спиратися на зафіксовані в історії факти 350-річних утисків мови; допомогти майбутнім фахівцям усвідомити політичні технології боротьби з українською мовою (не лише з українством, а саме з мовою) за радянських часів.

Українці після здобуття незалежності не дуже педалювали питання відповідальності російської і радянської імперій за цю війну проти «молодшого брата» і його мови. Однак логіка розвитку політичної ситуації – і особливо в період з весни і літа 2012 року (в ході гвалтовного прийняття мовного закону Колесниченка – Ківалова) – призвела до загострення дискусій про мовну політику. З боку проросійських сил стали лунаєти голослівні твердження, що, власне, ніяких заборон на українську мову й не було. Що лінгвоцид – вигадка «озабочених малоросов и националистов»...

Можна було б просто порекомендувати дискусійцям прочитати дуже ретельно зібрані матеріали мовної політики царської Росії і Радянського Союзу у фундаментальних працях Василя Лизанчука [5] і Віктора Кубайчука [4]. Перший з названих авторів зафіксував і подав повний перелік 479 заборонних і обмежувальних актів. Очевидно, мало чим відрізняється від нього й список В. Кубайчука. Але «критики» українського погляду на проблему й не хочуть заглядати в документи. Їм важливо просто перекричати опонента.

У цій статті ми хочемо зосередитися на одній із ключових (інтегрованих) проблем історії нашої мови – здійсненому з 1932-1933 голодоморних років лінгвоциді проти української мови, і зокрема на ознаках цієї політики – ознаках лінгвоциду.

Стисло сформулюємо їх.

1. Суто мовні питання різко було переведено в політичну площину та у сферу кримінальних оцінок. Таким чином політично обґрунтовувалися репресії

проти носіїв української мови і культури, проти української національної інтелігенції. Це розв'язало руки органам ДПУ /НКВС/ для терору проти української інтелігенції. Під «відстріл» потрапили мовознавці-україністи, письменники, журналісти українських видань, учителі – насамперед викладачі української мови й літератури. Репресовано було й істориків, літературознавців, священнослужителів. Але дуже показовим був терор саме проти українців-мовників.

Загалом дослідники 30-х і подальших років дійшли висновку, що Україна втратила за це десятиріччя 80 відсотків художньої та наукової інтелігенції [1, 1050].

2. Мовний конфлікт на полі боротьби з українською мовою з зовнішньої, позамовної сфери було перенесено в середину самої мови; почалось небачене доти у світі адміністративне втручання у внутрішні закони мови.

Особливості «нової політики» щодо української мови з 1933 року сконденсовано подав Юрій Шевельов: «Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, – у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною» [13, 266-267], – пише він і ілюструє цю думку аналізом політики Польщі, Румунії, Австро-Угорщини, які до цього не вдавалися, як не вдавалася й царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися заходами зовнішнього тиску: забороняли вживати українську мову прилюдно, цілковито або частково; накидали державну російську мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські території заселяли членами панівної нації тощо. З 30-х же років, зауважує вчений, «поруч цих “класичних” метод радянська система встановлює контроль над структурою мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні й орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином на радянській Україні конфлікт між українською і російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові» [13, 266-267]. Юрій Шевельов із цієї практики виокремлює як поняття «цензуру на факти не мислення, а мови» (можна б уточнити: «не лише мислення» – П. К.).

Дуже важливим є пункт з резолюції комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь А. Хвилі (26 квітня 1933 року): «Покласти край практиці відриву загальнополітичної редактури від мовної, запровадивши в принципі єдиноосібну авторську і редакторську відповідальність за єдність змісту і форми літературного твору» [8, 143].

Як коментує Лариса Масенко, «цей пункт започаткував суворе цензурування не тільки змісту друкованої продукції, а й самої мови. Відтак радянська влада проголосила ідеологічно небезпечною українську мову як таку і взяла на себе роль пильного наглядача за її далішим розвитком – якщо, зрозуміло, практику обмеження мовних ресурсів і спрямовування їх на злиття з іншою мовою можна назвати розвитком» [6, 47-48]

3. Боротьба з самотутністю української мови через її насильницьке наближення до російської.

Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь А. Хвилі від 26.04.1933 року прямо засуджує «націоналістичну теорію самотутності розвитку української мови»; «пропаганду відриву її від загального процесу мовного будівництва в СРСР, а насамперед – відриву від мови російського пролетаріату» [8, 141].

Ті ж «мотиви» і в Резолюції Комісії НКО для перевірки роботи на мовному фронті в питаннях термінології. Вона засуджує «лінію на самотутність української мови» [8, 144]. У статті «Добити ворога» в журналі «Мовознавство» С. Василевський критикує проф. Тимченка, який «силкується обґрунтувати теорію націоналістичної самотутності в мовознавстві» [8, 176]

У названих документах було піддано нищівній критиці «тенденцію штучно відмежувати українську мову від російської» [8, 145]. Твердження про самотутність української мови, як бачимо, подається просто як кримінал.

Настанова ця потім неухильно проводилась у життя аж до набуття Україною незалежності. Ось як про практику «наближення української мови до російської» 70-80-х років пише Микола Сом: «Таке колись було в художній раді «Укрконцерту», де я працював у молоді роки. Від творців українських пісень вимагали уживати лише ті слова, що були б одразу зрозумілі без російського перекладу» [9].

4. У практичній площині – запровадження калькованих форм мовлення в усіх сферах побутування масової свідомості. Різко було покладено край всій боротьбі за культуру української мови періоду українізації. Запроваджено (за висловом Агатангела Кримського) «російсько-російські» словники. Було відкрито шлюзи, через які в мову ринув потік росіянізмів і російських кальок: через суспільно-політичні заходи, засоби масової інформації, вищу і загальноосвітню школу. По суті це й було політикою насадження суржику, політикою мововбивства.

Усе це відбувалося в атмосфері безпрецедентного психологічного і терористичного тиску на носіїв української мови, насамперед, на кадри партійних і державних службовців, журналістів, викладачів і учителів.

5. Боротьба зі словниками. Репресовано було й українознавчі (лінгвістичні) праці, навчально-педагогічну літературу.

У програмній статті Андрія Хвилі «Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті» [2] були, зокрема, поставлені завдання: припинити негайно видання всіх словників; переглянути словники і всю термінологію.

Новий Інститут мовознавства дістав завдання підготувати заміну Академічному російсько-українському словникові та всім вилученим з ужитку термінологічним словникам. Та жоден з них потім не з'явився. Випущено було лише так звані «термінологічні бюлетені», тобто списки українських відповідників до найпоширеніших російських термінів і коротенькі словнички для шкільного вжитку. Ю. Шевельов зауважує: «Брак словникових видань завжди є безсумнівною ознакою, що мову придушено» [13, 204].

6. Особлива мішень – науковий стиль. Нинішні дослідники іноді називають його репресованим стилем.

Чому такій шаленій атаці було піддано науковий стиль, термінологію? Бо без наукової мови й термінології будь-яка мова не може вважатися повноцінною. Тому «планувальникам мови» 30-х років важливо було знищити український науковий стиль, зробити його блідим відбитком російського і загнати спалювану мову в побут. Звідси – така системна атака на термінологічні словники.

Лариса Масенко зауважує, що «члени комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті добре розуміли, що через перегляд структури наукової мови можна найефективніше вплинути на мову загальнолітературну. Адже саме наукова мова опрацьовує нові поняття, дає їм назви й отже є джерелом нових термінів, що згодом подекуди стають словами широковживаними. Саме в науковій мові постають нові словотворчі моделі, що згодом поширюються й у мові загальній. Саме наукова мова живить мову загальноновживану новими нормативними конструкціями та словосполученнями нової будови».

7. Кампанії дискредитації української мови, підризи її авторитету.

Антиукраїнські мовні кампанії почалися ще з періоду українізації і особливо отруйно забували в 30-ті роки. «Більшовики стали явно компрометувати українізацію,» – писав Іван Огієнко [6, 203]

У розпал антиукраїнських кампаній 30-х років у пресі з'явилися своєрідні «обґрунтування» нападів на українську мову: і що вона несамоцільна, і що неповноцінна, і що відстала та хуторянська, і що опанована класовим ворогом.

Причому влада використала як «досвід» Російської імперії XIX–XX ст., так і власні «напрацювання». До старих валуєвсько-катковсько-шульгінських тверджень про українську мову як вигадку ворожих антиросійських сил додали й нове, більшовицьке бачення: що мова ця – сама є ворожим інструментом у руках «недобитих петлюрівців» та українських буржуазних націоналістів; тому вона повинна служити пролетарській справі і, отже, бути суголосною з російською, або має вмерти. Коли ці висновки були проголошені, почалися безпрецедентні кампанії громадських судилищ («проработок») української інтелігенції включно з сільськими вчителями української мови та літератури – в пресі, на «зборах трудящих» було інспіровано масові виступи із засудженням підризних дій «націоналістів», вимогами віддати їх під суд тощо.

Саме в 30-ті рр. в пресі, офіційних виступах з'являються твердження про непридатність української мови для різних галузей суспільного життя: для поезії, для науки, для оперного мистецтва тощо. «Украинский язык, говоря мягко (!), не вполне пригоден для оперных постановок», – писав у 1938 році журнал «Жизнь и искусство» [3].

До цих кампаній підключилися й «передові та прогресивні» російські діячі культури. Гостюючи в Запоріжжі в 30-ті роки, відомий російський письменник Федір Гладков заявляв: «Зачем возрождать допетровскую эпоху, зачем гальванизировать украинский язык, который уже покрылся прахом?» [4,

211]. Максим Горький називав українську мову «малороссийским наречием», не дав згоди на переклад своїх творів українською: «Следовало бы, – повчав він українських письменників, – стремиться к устранению всего, что мешает развиваться языку великороссов /в Украине/» [3].

8. Влаштування нестабільності, хаосу у нормативних основах мови.

Ознакою високої культури суспільства є дбайливе ставлення до правопису, збереження його стабільності. Тому одним із найбільших досягнень періоду українізації було створення єдиного наукового і соборного правопису 1928 року (т. зв. скрипниківського, або харківського). Він вивершував зусилля кількох поколінь українських інтелектуалів на правописній ниві – Тараса Шевченка і Пантелеймона Куліша, Михайла Максимовича і Степана Смаль-Стоцького, Михайла Драгоманова і Бориса Грінченка, Івана Франка й Івана Огієнка. Нове покоління українських філологів 20-х років – Григорій Голоскевич, Євген Тимченко, Агатангел Кримський, Олекса Синявський, Микола Скрипник здійснили їхню мрію. Новий правопис мав усі шанси стати основою для подальшого прискореного розвитку української мови [13, 313; 11, 74].

Події, які розгорнулися в Україні в 1933 році, поклали край цим сподіванням. І справа не тільки в тому, що саме було зроблено з правописом, а й у тому, як це було зроблено. Правопис 33-го року ще не був опублікований (окремою книжкою він вийшов тільки наприкінці 1933 року), а тих, хто його порушував, уже (в травні – червні) шельмували.

«У відміну від попереднього, – пише Юрій Шевельов, – новий правопис прилюдно не обговорювали, тільки Хвиля зробив з цього приводу кілька заяв. Хто переглядав правопис, не відомо. Найімовірніше це був /Наум/ Каганович. Газети й інші видання перейшли на новий правопис негайно – у травні 1933 року, – ще до його публікації, і невідготівлені читачі опинилися перед доконаним фактом. Вражені викладачі й студенти раптом виявили, що правила, яких вони дотримувалися, не дійсні, а які дійсні, – не знати» [13, 201–202].

«Хаос у мові, – пише далі цей же автор, – сильно впливав на школи. Вчителі були вкрай збентежені й налякані, учні розгублені. Не триматися нового курсу було злочином, а утриматися не було як, бо бракувало інструкцій. Складалося враження, що несталість взагалі притаманна українській мові, адже в російській мові нічого подібного не відбувалося, навпаки, вона суворо зберігала нормативність. Престиж української мови, і так невисокий, упав ще нижче» [13, 209].

З'явилося таке дивне явище, як нормування мови через газети. Редакції одержували списки заборонених і рекомендованих слів. Учителі, бібліотекарі, завідувачі клубів, партійні і радянські працівники привчалися щодня уважно читати газету і користуватися лексикою та синтаксичними конструкціями преси – лише так можна було хоч якось застрахуватися від звинувачень в українському буржуазному націоналізмі при користуванні рідною мовою.

Тому таким актуальним було завдання вже в перші роки незалежності завершити роботу над сучасною редакцією українського правопису, яка б

виправила лінгвоцидні деформації 30-х і подальших років, «відновити перервану орфографічну традицію як знаковий засіб самоідентифікації української спільноти та її внутрішньої єдності» [11, 104]. Але через запеклий спротив проросійськи настроєних політиків і преси правописна комісія була, по суті, розпущена, і робота над правописом припинена.

Докладнішу структуру ознак лінгвоциду, які виходять за межі самих мовних процесів і стосуються соціально-політичних та пропагандистських заходів влади, наводять Радевич-Винницький та Іванишин [8]

Ось як структурують лінгвоцид ці автори: 1) лінгвоцид через заборону мови чужою державою (Церквою); 2) лінгвоцид через приниження статусу й престижу мови; 3) лінгвоцид через оголошення мови неприродною; 4) лінгвоцид через оголошення мови неавтохтонною (привнесеною, нав'язаною тощо); 5) лінгвоцид через «зближення» й уподібнення; 6) лінгвоцид через ставлення до носіїв мови; 7) лінгвоцид через освіту; 8) лінгвоцид через демографічну політику; 9) лінгвоцид через привілеї для панівної мови та її носіїв; 10) лінгвоцид через «свободу вибору» мови; 11) лінгвоцид через звуження соціальної належності мови; 12) лінгвоцид через «розквіт» мови; 13) лінгвоцид через боротьбу із «засиллям української мови».

Крім того, називають і інші форми лінгвоциду: «облудність шовіністично наструнченої художньої літератури, нашпигованої карикатурними образами зрадливих і скнарних “хохлів”; безсоромність і... суб'єктивізм так званих суспільних та гуманітарних наук, у т.ч. російської “україністики”, перетвореної на слухняне знаряддя русифікації; боротьба з друкованим словом» тощо.

Отже, виразно простежуємо три генеральні спрямування асиміляційних, лінгвоцидних заходів:

- кардинальне скорочення лексичних і фразеологічних ресурсів української мови. Як свідчать відомі філологи, етносоціологи, вбогість словника прискорює асиміляцію; чим менше індивід має слів однієї мови, тим швидше він засимілюється в другій [12, 313]. Ось чому в 30-х роках було рекомендовано відтинати в російсько-українських та інших «українських» словниках синонімічні та фразеологічні ряди;

- уподібнення системи української мови до російської, а отже, вихолощення з української її природних рис, які формувалися тисячоліттями. Ця грандіозна маніпуляція з мовою реально її просто знищувала. Логіка тут проста: якщо граматичні, синтаксичні системи двох мов однакові, то навіщо їх розмежовувати – це одна мова, можливо з невеликими регіональними особливостями;

- спотворення мови, покалічення її штучно сконструйованим суржиком. Як видно з попереднього розділу, це багатоцільова провокація проти народу. Смісл її в тому, що в нього (у народу), по суті, й справжньої мови немає. У сучасних публікаціях російську мову вже не порівнюють з українською, а з її покручем – суржиком. На цьому й побудовані сьогочасні атаки на українську мову.

Отже, пережитий нашим народом тяжкий період лінгвоциду диктував державній владі України в умовах досягнутої незалежності необхідність вироблення нової мовної політики, яка б забезпечувала сучасні цивілізовані відносини між представниками різних національностей у галузі мовного регулювання, але й дала можливість українському народові, українській мові виправити тяжкі деформації геноциду і лінгвоциду.

Однак влада, по суті, обмежилась лише конституційним закріпленням державного статусу української мови – без його законодавчого забезпечення; без запровадження заходів підтримки розвитку мови, без упровадження належних процедур і встановлення відповідальності державних службовців за дотримання вимог мовної політики. Справа обмежилась деклараціями. Звідси й пішли проблеми. Звідси – активізація антиукраїнських сил з використанням мовної карти проти самої незалежності України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія українознавства, 1959. – Т. 3
2. Більшовик України. – 1933. – № 7-8
3. Жизнь и искусство. – 1938. – № 2
4. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови / В. Кубайчук. – К. : К.І.С., 2004. – 176 с.
5. Лизанчук В.В. Геноцид, етноцид, лінгвоцид: Хроніка / В.В. Лизанчук. – Л. : ВЦ ЛНУ, 2011.
6. Масенко Л.Т. Мова і суспільство. Постколоніальний вимір / Л.Т. Масенко. – К. : ВД КМА «Академія», 2004.
7. Огієнко І.І. Історія української літературної мови / І.І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с.
8. Радевич-Винницький Я. Мова і нація: тези про місце і роль мови в національному відродженні України. Вид 4-те, доп. / Я. Радевич-Винницький, В. Іванишин. – Дрогобич, 1994. – Кам'янець-Под. : АБЕТКА, 2003. – 220 с.
9. Сом М. Урок Перепаді / М. Сом // Сільські вісті. – 2010 – 21 вересня.
10. Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Док-нти і мат-ли / упор.: Л. Масенко та ін. – К. : ВД КМА, 2005. – 399 с.
11. Фаріон І. Мова – краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в XI – серед. XIX ст. 2-ге вид. / І. Фаріон. – Л. : Вид-цтво Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2007. – 212 с.
12. Шаповал М. Загальна соціологія / М. Шаповал. – К. : Центр духов. культури, 1996. – С. 313
13. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині XX ст. (1900-1941). Стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці : Рута, 1998. – 208 с.

Kulas P. Symptoms linguocide

The article describes the trends holding in Ukraine in 1932-1933 linguocidal policy, consequences discredit the Ukrainian language and its violent «Russification».

Keywords: *linguocide, language conflict, the politicization of language processes, doublespeak, process tracing.*